

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Katedra divadelní vědy

ročníková práce

Slavnost kladení základního kamene
k Národnímu divadlu a její význam v dobovém
kontextu

Vedoucí práce: PhDr. Barbara Topolová, Ph.D.

Anežka Bednářová

2019

Obsah

Úvod	2
Přípravy slavnosti	3
Předehry slavnosti	6
Průběh slavnosti	11
Večerní regata na Vltavě	13
Slavnostní průvod	13
Slavnost na Letné	18
Slavnostní hostina na Žofíně	19
Po slavnosti	20
Závěr	22
Použité zdroje	23

Úvod

Za téma své ročníkové práce jsem zvolila Slavnost položení základního kamene k Národnímu divadlu v Praze konanou od 15. do 17. května roku 1868. Tato událost je považována za největší národní slavnost (nejen) 19. století. V kontextu doby, kdy český národ prožíval zklamání z prohrané prusko-rakouské války (1866) a následného rakousko-uherského vyrovnání (1867), nabývala Slavnost charakteru politické manifestace. V tomto smyslu nebyla zdaleka ojedinělým případem, ale zato nejokázalejším a v řadě demonstrací a manifestací vyčnívala nejvýrazněji.

Ve své práci se pokusím popsat průběh a podobu Slavnosti, přičemž se zvláště budu věnovat procesu příprav; událostem, které spoluutvářely výsledný charakter a atmosféru Slavnosti a daly by se nazvat jejími předebrami; jednotlivým částem slavnostního programu konaných ve dnech 15., 16. a 17. května; následným dozvukům Slavnosti a jejích resonancích v budoucích letech.

V ohledu na kontext dobového myšlení se pokusím postihnout sémantiku jednotlivých částí, jednak z jakých základů čerpala, co reprezentovala a jaké prostředky k tomu užívala a jaký byl její význam ve vztahu k národnímu (a politickému) programu.

Hlavními zdroji mi budou dobová periodika, konkrétně pražské noviny Národní listy a Pražský denník, budějovický Budivoj, brněnská Moravská Orlice a časopis Světozor.

Přípravy slavnosti

V případě Slavnosti kladení základního kamene k Národnímu divadlu byly přípravy pro širokou veřejnost započaty 7. března 1868. Tehdy uveřejnil Sbor pro zřízení českého národního divadla v Praze první informace o připravované slavnosti v provolání s titulkem „Čechové! Rodáci!“ v Národních listech¹. Tím v podstatě začal slavnostní ruch. Od toho dne zveřejňoval denní tisk² každý posun v přípravách.

Konání Slavnosti bylo ustanoveno na termín 16. května. Byl to den svátku sv. Jana Nepomuckého. Oslavy jeho kultu patřily k tradičním barokním slavnostem a v 18. a 19. století nabyly značné obliby. Každoročně se konaly svatojanské poutě, a to především v Praze, kde oslavy probíhaly až osm dní. Byly takřka lidovým svátkem, a do Prahy k nim přijíždělo i mnoho lidí z venkova, z celých Čech, Moravy, Slezska, i Slovenska, Lužice nebo Bavorska. Ještě v 19. století byla slavnost celonárodní záležitostí s vysokou účastí, což potvrzuje i dobový tisk. Například *Budivoj* v roce 1867 referoval, že *vlak* přivezly přes 10.000 návštěvníků ze všech krajů českých do Prahy. S večerem bylo ovšem nejživěji na mostě, kde o 7. hodině slavné požehnání u sochy sv. Jana odbýváno bylo, a pak na nábřeží, kde nepřehledné davy lidu počítí obvyklého ohňostroje očekávali. O deváté hodině oznamovaly výstřely z moždířů počítí skvělého divadla tohoto. Prskavky o závod vylétaly do výše, mezitím byly zapalovány slunce a bukety ohnivé, což vše hlučný jásot vzbuzovalo. Závěreční ohňostroj pak zvláště skvělostí svou se vyznamenával.³

Svatojanský ohňostroj byl tradiční a očekávanou součástí těchto slavností. Konal se také v roce 1868, i když slavnost tehdy nedosahovala takové návštěvnosti jako kdykoli v předchozích letech. Vzhledem k současně konané Slavnosti položení základního kamene, která lákala více příchozích, byl v roce 1868 počet poutníků výrazně nižší. „*Tah poutníků, kterýž v jiných letech ulice Malé strany a nové zámecké schody přepřlňuje, byl včera zvláště dopoledne* (tj. v době konání slavnostního průvodu ke staveništi národního divadla – pozn. autorky) *nadmíru slabý a tudíž i návštěva chrámu hradčanského daleko oné z dřívějších let se nerovnala.*“⁴ Během svátečních dnů se konaly dva ohňostroje. Jeden v pátek 15. května, při příležitosti Slavnosti kladení základního kamene, který byl součástí večerní regaty na Vltavě, a druhý v sobotu 16. května v den svátku sv. Jana Nepomuckého *obyčejný ohňostroj každoroční*⁵, jímž zároveň vyvrcholila slavnost na Letné.

Slavnost svatojanská se připravovala vedle Slavnosti položení základního kamene, a to především na Malé Straně, Hradčanech a Václavském náměstí, kde se k této příležitosti stavěly trhy. Je pravděpodobné, že v sobotu 16. května se kramáři se svými

---

¹Sbor byl založen v roce 1850. Provolání vydal „Výbor pro uspořádání národní slavnosti“, zvláštní výbor ustanovený pod Sborem v roce 1865.

² Především *Národní listy*, které byly vedeny členy slavnostního výboru a v podstatě sloužily jako jeho komunikační aparát. Podle zpráv uveřejněných jinými tisky (např. *Národní pokrok*, *Pražský denník*) poskytoval slavnostní výbor nejvíce informací právě *Národním listům*.

³ *Budivoj*. 19. 5. 1867.

⁴ *Pražský denník*. 17. 5. 1868.

⁵ *Pražský denník*. 29. 4. 1868.

stánky z těchto míst přemístili na odpolední slavnost na Letnou, která byla součástí Slavnosti kladení a vzhledem k počtu jejích účastníků (až 100 000 lidí⁶) nejspíš i zaručovala větší zisk. Na kamenném (Karlově) mostě a na Václavském náměstí byly postaveny kaple nad sochami sv. Jana Nepomuckého, u kterých se každý večer po čas slavnosti konaly bohoslužby, stejně jako v chrámu sv. Víta a Všech Svatých, a to až do 23. května, kdy byly svatojanské slavnosti ukončeny.

Souběžné konání svatojanské a divadelní slavnosti nebylo náhodné. Pořadatelé využili termínu svatojanského svátku, který předpokládal velký počet příchozích poutníků do Prahy a přislíboval tak účastníky i Slavnosti kladení základního kamene. V neděli 17. května dopoledne pak probíhaly různé schůze a porady, například okresních zastupitelstev, divadelních ochotníků, okresních sekretářů nebo spolků jako Svatobor, které tak využily přítomnost přespolních. Ve stejnou dobu se v Praze navíc konala tržní hospodářko-průmyslová výstava, kterou navštívilo asi 16 000 lidí. Tato plánovaná koncentrace aktivit a lidu tak *učinila z obyčejné hlučné pouti svatojanské velkolepou řadu slavností nevidaných a propůjčuje dnům těmto významnost i památnost, na jakou ještě v pozdním stáří svém zpomínati budou, když Prahu dnes navštívili.*⁷ Skutečnost, že se divadelní slavnost těšila vyšší pozornosti než slavnost svatojanská, která měla do té doby dlouhou a významnou tradici, poukazuje na proměnu předmětu uctívání. Náboženský kult ustoupil do pozadí ve prospěch nového kultu národního v tomto případě symbolizovaného budovou Národního divadla. Tato tendence je patrná v obecné sakralizaci národních reálií nahlížených v analogii k církvi. Významné osobnosti vlastenecké společnosti byly nazývány „kněžími“ či „apoštoly“, divadlo se stalo „chrámem“ a význačné body české topografie (hory, řeky, města) byly považovány za posvátné.⁸

K uspořádání Slavnosti pokládání základního kamene se zřídil složitý organismus, který se během příprav neustále rozrůstal. Začátkem dubna slavnostní výbor ustanovil zvláštní odbory. Okrašlovací, jehož úkolem bylo postarat se o výzdobu ulic a pražských náměstí, kudy bude procházet slavnostní průvod. V té době byla trasa průvodu ještě plánována od Staroměstského náměstí, přes ulici Celetnou, Příkopy a Václavské náměstí, dále Ferdinandovou (dnes Národní) třídou až na nábřeží ke staveništi Národního divadla. Vzhledem k netušenému zájmu o účast na slavnostním průvodu se Výbor rozhodl pro změnu trasy, a především určení většího místa pro výchozí bod průvodu. Nová trasa začínala na tehdy volném prostranství u Invalidovny, pokračovala přes Karlín kolem Poříčské brány, Příkopy a Ovocnou ulicí na Ferdinandovu třídu. Další odbor měl na starost ubytování hostů, s čímž souviselo domluvení veřejných prostor, sehnání slavníků a příkrývek a vzhledem k účasti mnoha rolnických banderíí také koníren. Opakovaně uveřejňovaly *Národní listy* výzvy pražskému obyvatelstvu, aby projevilo svou pohostinnost a poskytlo *na několik pouze dní svým bratrům, kteří spěchají, aby*

---

⁶ *Národní listy*. 17. 5. 1868.

⁷ *Pražský denník*. 15. 5. 1868.

⁸ MACURA, Vladimír. Mytologičnost. In: *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. s. 90-115.

*radovali se s námi*⁹ ubytování ve svých bytech. Nápor lidu do Prahy byl na tehdejší poměry a dost možná i na dnešní ohromný. Všechny příjezdové cesty do Prahy byly zaplaveny povozy. Z různých koutů Čech a Moravy byly vypraveny zvláštní vlaky k posílení obyčejných spojů, které ani tak nedokázaly pojmout nápor cestujících. Už ve čtvrtek 14. května přijelo jen vlaky téměř 7 000 lidí (z toho většina přijela sedmi zvláštními), v pátek 15. května bylo mimo obyčejné vlaky vypraveno zvláštních vlaků dvanáct a přijelo jimi do Prahy 18 000 osob. Na sobotu pak bylo oznámeno dalších 24 zvláštních vlaků. Podle telegramu, který po Slavnosti obdržela redakce Moravské Orlice, navštívilo v tyto dny Prahu nejméně 260 000 lidí¹⁰. Přestože mnoho lidí poskytl útočiště těmto hostům, pro velký počet příchozích se ubytování už nenašlo, a museli spát na ulici, nebo být celou noc vzhůru třeba v některém z hostinců. Lidé to ale brali sportovně: „*Zkusili jsme cestou prachu a vedra, a nyní nemáme, kam bychom hlavu položili; budeme tedy bdít a vykonáme alespoň náležitou přípravu na veliký svátek národa. Jsme Čechové, a Čech dovede ještě něco přetrpět pro věc národa!*“¹¹ Třetí odbor byl pověřen přípravou nedělního banketu a s ním spojené slavnosti na Střeleckém a Žofinském ostrově. Oba ostrovy měly být pro účel slavnosti spojeny zvlášť zřízeným loďkovým mostem.¹²

Jak postupovaly přípravy Slavnosti, bylo nutné sestavit další odbory, které vznikaly v rámci jen několika málo dní. K 10. dubnu bylo v plné činnosti odborů pět. Ke stávajícím přibyl odbor pro regatu, tedy přípravu slavnosti na Vltavě v předvečer slavnostního průvodu, a odbor pro řízení pěvecké části celé Slavnosti. Během pár dnů od rozeslání pozvánek se přihlásilo 35 pěveckých spolků.¹³ Ke dni 7. května jich přislíbilo účast již 133, a tedy více než polovina všech v Čechách a na Moravě existujících spolků¹⁴, a k tomu 170 hudebních sborů¹⁵. Koncem dubna byl sestaven ještě odbor zvací, a odbor pověřený přípravou slavnosti na Letné, která se uskutečnila 16. května odpoledne.

Každý den přibývaly zprávy o potvrzených deputacích a vysílání banderí z českých a moravských obcí. Do novin docházely četné přísliby účasti z venkovských obcí a od jednotlivých vlasteneckých spolků. Mimo to se se zveřejňováním zpráv k plánované Slavnosti vzedmula nová vlna příspěvků (ať už finančních nebo materiálních).

„K okrášení ulic, jimiž slavnostní průvod v sobotu dopoledne z invalidovny na stavenišťe národního divadla ubíratí se bude, dováží se nyní do Prahy z venkova ohromné množství květin a choje. Na uhelném trhu se nalezají celé haldy bujného zelení a bezpočetných věnců, jež jsou hojně kupovány od obecnstva bydlicího v oněch ulicích,

⁹ *Národní listy*. 15. 4. 1868.

¹⁰ *Moravská Orlice*. 17. 5. 1868.

¹¹ HELLER, Servác. *Jubileum velké doby*. Praha, 1918. s. 25.

¹² *Národní listy*. 2. 4. 1868.

¹³ *Národní listy*. 29. 3. 1868.

¹⁴ „*Zpěváckých spolků jest v Čechách 206 a počet jejich členů páčí se na 12 397; největší je pražský Hlahol, jenž čítá 370 členů a po něm chebský spolek s 310 členy.*“ – *Pražský denník*. 10. 4. 1868.

¹⁵ *Pražský denník*. 9. 5. 1868.

kudy průvod se poběře, by ozdobilo jimi průčel domů a okna. Na mnoha místech v ulicích jsou četné ženštiny zaměstnány vitím koberců a věnců z chvojí.“¹⁶

Slavnost nebyla připravována jen slavnostním výborem, ale vznikala za přispění a vzájemné spolupráce celého národa. Celá společnost přispívala podněty a vlastní iniciativou k její výsledné podobě, především to bylo patrné ve slavnostním průvodu, jehož podobu skutečně určovaly hlavně spolky a živnostníci v něm zařazení, a tak můžeme říct, že byla do jisté míry opravdu slavností všech. „*Svědčit zajisté o znamenité probudilosti a uvědomění národním i politickém, že všecek národ náš dychtivě uchopil se příležitosti této, aby dokázal, že v důležité potřebě jednomyslně všichni stojíme za jeden muž.*“¹⁷

Předehry slavnosti

Samotné Slavnosti předcházela řada událostí, které postupně utvářely atmosféru a její výsledný obraz. Za první takovou předehru by se dala považovat událost ze srpna roku 1867. Tehdy se z Vídně do Prahy vracely korunovační klenoty, které tam byly odvezeny před prusko-rakouskou válkou. Převoz královských insignií byl jednou z prvních příležitostí k demonstraci aktuálního národního naladění. „*Vítajíce vřele ve středu svém drahé ty klenoty našeho národa – psaly české noviny – v trudné této chvíli politické rozervanosti, upevníme se v naději své a v přesvědčení svém, že království české, které zobrazeno jest v královských insigniích, jakož přečkalo již tak mnohé bouře, přečká i nynější vražedné pokusy rakouských dualistů a k nové slávě a síle pozvedne národ svůj, když dávno v prachu a zapomnění budou všelící hubitelé jeho.*“¹⁸

V době, kdy národní politika zažívala prohry a zklamání, které dovršilo rakousko-uherské vyrovnání, vzrůstala ve společnosti nespokojenost, která se začala projevat v manifestacích, demonstracích a protestech. Jejich hlavním cílem bylo dosáhnout podobných práv v rakouské monarchii jakých díky vyrovnání dosáhli Maďaři a přinutit vládu k jakémusi rakousko-českému vyrovnání. První předzvěstí takových aktivit bylo 8. listopadu 1867 poklidné politické shromáždění na Bílé hoře v den výročí bitvy. Následovaly lednové protiherbstovské demonstrace¹⁹ a protesty proti novým daním, které vedly k tzv. táborovému hnutí²⁰.

---

¹⁶ *Pražský denník*. 13. 5. 1868.

¹⁷ *Světozor*. 15. 5. 1868.

¹⁸ BARTOŠ, Jan. *Národní divadlo a jeho budovatelé: Dějiny Národního divadla, 1. Díl*. Praha: Sbor pro zřízení druhého Národního divadla, 1933. s. 202.

¹⁹ Eduard Herbst (1820-1892) byl od 30. prosince 1867 do 1. února 1870 ministrem spravedlnosti Předlitavska. Byl znám jako odpůrce českých státoprávních aspirací. Demonstrace se konaly během jeho návštěvy Prahy v lednu 1868.

²⁰ V březnu 1868 rakouská vláda přikročila k daňovým úpravám, které měly rozmnožit státní pokladnu. Česká společnost se vůči tomu ohrazovala s argumentem, že podle ústavy českého království má právo vypsát nové daně pouze řádný český sněm. Následovala četná ohražení ze stran českých zastupitelstev, protesty, demonstrace, jako například řípský tábor lidu 10. 5. 1868, kde byla přijata tzv. řípská resoluce. Ta požadovala rozpuštění nespravedlivě sestaveného zemského sněmu, vypsání voleb do nového

V atmosféře těchto událostí se národ připravoval i na divadelní Slavnost. K jejím přímým předehráv patřily slavnosti jednotlivých základních kamenů k národní budově, předně jejich příjezdy do Prahy, doprovázené deputacemi, banderii a průvody místních. Žádná z těchto oslav se neobešla bez hudby a zpěvu vlasteneckých písní jako: „Hej, Slované“, „Kde domov můj“, „Bývali Čechové“ nebo „Moravo, Moravo!“, jejímž autorem, stejně jako v případě rukopisů, byl pravděpodobně Václav Hanka²¹, a která se především po roce 1848 stala něčím jako moravskou hymnou. Důvodem k malým slavnostním průvodům, setkáním a demonstracím národního nadšení byly i příjezdy stavebního materiálu na stavbu divadla, která už od zahájení stavby přitahovala pozornost. „*Po celý den přihlížejí četní zástupové diváků na počáteční práci velkolepé budovy.*“²² Další záminkou k oslavám byla také doprava chvojí nebo květin k okrášlení Prahy před Slavností.

Přehled a výběr základních kamenů pro budovu Národního divadla je příznačným dokladem dobového uvažování nad vlastní národní historií a identitou. Většina z kamenů byla vyjmuta z hor Čech a Moravy, považovaných za památné a posvátné. Česká společnost devatenáctého století vnímala tyto hory jako „místa paměti“²³, kterým přikládala významy v souladu s pamětí, kterou jim přisoudily předchozí doby, ale i s aktuálními potřebami národního programu, a tedy i potřebami k dosažení svých politických cílů. Tyto vrchy se proměnily v národní symboly, dějiště národního mýtu.²⁴ Během devatenáctého století, se staly cílem národních poutí (v návaznosti na tradici barokních poutí), v druhé polovině století dostaly tyto poutě manifestační, demonstrativní charakter, a to zejména na přelomu 60. a 70. let, kdy se vyvinuly v tzv. tábory lidu (táborové hnutí).

Už kameny jako takové mají symbolický význam, pro svou tvrdost, pevnost a stálost. Kámen především je neměnný a ohromuje člověka svou absolutností a nepřevoditelností a tímto způsobem analogicky demonstruje nepřevoditelnost a absolutnost bytí.²⁵ Navíc synekdochicky zastupovaly celou mytologii hory, z které pocházely. Budova Národního divadla tak nebyla postavena pouze na základních kamenech, ale podle vnímání tehdejší společnosti, se *opírá o rámě oněch obrovských hor*²⁶.

---

zemského sněmu na základě všeobecného hlasování a aby tento nový sněm zaručil Českým zemím stejná práva, jaká mají Uhry.

²¹ Václav Hanka ji údajně slýchal zpívat svou matku a její text zase získal ze zápisů svého otce. V textu písně je patrné obrozenecké myšlení využívající historizující princip k demonstraci národní ideologie, v tomto případě jednoty Čech a Moravy.

²² *Pražský denník*. 20. 4. 1868.

²³ NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. in *Cahiers du CEFRES. N° 10, Antologie francouzských společenských věd: Město* Ed. Françoise Mayer, Alban Bensa, Václav Hubinger. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1996. s. 40-63.

²⁴ MAUR, Eduard. *Paměť hor* [přednáška].

²⁵ KUPKA, Jiří. Duchovní význam místa a Národní divadlo. In *Člověk, stavba a územní plánování 4*. Praha: ČVUT, Fakulta stavební, Katedra urbanismu a územního plánování. 2010. s. 74-83.

²⁶ *Národní listy*. 30. 4. 1868.

Jako první dorazil do Prahy, už 30. dubna 1868 kámen z Radhoště. Přijetí tohoto kamene slavnostním výborem jako základu vedle dalších kamenů z Čech, bylo považováno za stvrzení neoddělitelnosti Čech a Moravy, jak dokládá v dopise Výboru Rožnovská občanská beseda²⁷: „*Mát' to býti počátkem pro všechny věky nerozlučitého spojení bujaré Orlice pestré se statečným lvem českým.*“ 5. května byl za doprovodu místních a Moravanů, v té době bydlících nebo studujících v Praze, převezen z nádraží na stavenišť Národního divadla v průvodu, kterého se zúčastnilo až 4 000 osob. Kámen ozdobený věncí a stuhou s nápisem „*Ačkoliv Radhošť vzdálený, předce je s Vámi spojený.*“ na staveništi předali Františku Palackému, který byl rožnovskými požádán, aby jakožto Moravan jejich jménem předal kámen slavnostnímu výboru. „*Přítomní brali sobě jednotlivé větvičky z věnce, jakož i jednotlivé krystalky ze samého kamene na památku. Krystalky ty dají sobě do prstenů zasaditi.*“²⁸ Kámen z Radhoště byl do základů položen těsně vedle kamene z Řípu jako společný českomoravský základ. Je zajímavé, že přístup Čechů a Moravanů k otázce jejich vzájemnosti se odlišoval. Češi považovali český a moravský lid za jeden národ, zatímco Moravané obvykle popisovali jejich vztah jako bratrský.

Symbolika přikládána kameni z Řípu je vystižena v nápisu vytesaném do kamene „*S černa Řípu Čech svůj domov vzal, na Bílé hoře dokonat, v matičce Praze z mrtvých vstal.*“ Na této větě lze poukázat na dobový přístup k národním mýtům i vlastním dějinám, které byly často kladeny vedle sebe nebo dokonce propojovány, ačkoliv byly ze své podstaty neslučitelné.

První část nápisu představuje samý počátek českého mýtu, začátek českých dějin, kdy do tehdy pusté země přišli Slované v čele s praotcem Čechem. Je důležité zdůraznit, že v tomto pojetí mýtu příchozí území nedobyli silou, ale obdělali nalezenou pustou zemi, což nejen podporuje představu Slovanů jako mírumilovného demokratického národa, ale hlavně podporuje dědičný nárok českého národa na českou zemi, kde údajně byli jako první. Toto dědičné historické právo českého národa na „svou“ zem, byl i jedním z hlavních argumentů pro rakousko-české vyrovnání po vzoru rakousko-uherského.

V druhé části je připomenuta bitva na Bílé hoře. To, že je zmíněna vedle takové události jako zrod českého národa, jí přisuzuje obrovskou významnost, s jakou byla tehdejší společností vnímána. Bílá hora byla až demonizovaným místem jako symbol staletého úpadku. V tomto dobovém pojetí představovala historicky největší porážku českého národa následovanou více než dvěma stoletími útlaku a kulturního úpadku vedoucím téměř ke ztrátě národní identity, národního jazyka.

Třetí část už byla odkazem k samotnému Národnímu divadlu v Praze, symbolu vyvrcholení českého obrození postavením stánku české kultury, vzdělanosti a vyspělosti národa.

---

²⁷ Město Rožnov pod Radhoštěm bylo odpovědné za dobytí, převoz a odevzdání kamene Výboru.

²⁸ *Moravská Orlice*. 7. 5. 1868.

Slavnosti vyzvednutí základního kamene z Řípu konané 10. května bezprostředně předcházel také první český „tábor lidu“ na úpatí hory u Roudnice, kde se sešlo až 20 000 lidí. Sféra národní politiky a kultury tím byla ještě více propojena.

Další byl kámen ze Žižkova, odkazující k husitskému vojevůdci a vítězné bitvě na Vítkově. „*Skála, z níž kámen ulomen, je tak tvrda, že nelze kámen přitesávat a urvaný balvan z vrchu Žižkova zůstane tedy v původní formě jakoby na vyznačení té neoblomné povahy našeho muže velikého, jehož památce vrch ten zasvěcen jest.*“²⁹ Husitský mýtus byl v době obrození velmi využíván. Z jeho reminiscencí ale byla v této době vyzdvižena především válečná sláva husitských bojovníků, na úkor Husova učení. S tím souvisel také kult husitských vojevůdců v jejichž čele stál Jan Žižka, představovaný jako národní hrdina, otec vojáků a odpovědný představitel země a národa. Takto byl Žižka interpretován V. V. Tomkem, a takto se zapsal do historického povědomí národa. Ale do té doby, a dokonce i v podání Palackého, byl Žižka představován spíše jako fanatik, který pro zákon boží nemilosrdně plenil a vraždil, beze smyslu pro politické jednání. Ačkoliv Palacký byl uctíván jako otec českého dějepisu, který daroval národu jeho vlastní historii a tím i základ jeho existence (alespoň to tak vnímala společnost 19. století), a jeho dějepisné názory byly přijímány jako fakty, obraz Jana Žižky, jak jej Palacký popisoval, národ nepřijal.³⁰ Že byl vliv Žižkova kultu značný, dokazují i další kameny z míst spojených s jeho životem. Takové poskytl Trocnov, jako rodiště, Doudleby nebo Rábí.

Mimořádný význam měl také Blaník, jelikož jeho pověst vycházela vstříc tehdejší ideologii. Blanická legenda se k tomu účelu v 19. století výrazně proměnila. Její součástí se na jedné straně stává svatováclavský kult (sv. Václav jako velitel blanického vojska) a na straně druhé husitská tradice (spící rytíři jako boží bojovníci). Spojení těchto dvou motivů s blanickou pověstí se dělo převážně asociativně, postupně se do legendy integrovaly a v některých interpretacích mohly dokonce figurovat společně, ačkoliv s přihlédnutím k dějinným faktům byly tyto motivy neslučitelné.³¹ Symbolika blanického vrchu spočívala v naději, kterou vrch skýtal. Naděje lidu vkládané do této hory, do vojska a sv. Václava jako ochránce a patrona české země. V pověsti byly navíc obsaženy ještě dva motivy korespondující s ideou Národního divadla, a to motiv probuzení a motiv posledního vítězného boje. Probuzení blanického vojska bylo analogicky spojováno s probuzením českého národa k jeho konečnému vítězství (symbolizovaném stavbou Národního divadla).

Významné místo v národní mytologii 19. století zaujímal vedle hor jako Říp, Radhošť nebo Blaník také Hostýn. Na jeho příkladu je také dobře patrná snaha spojit co nejvíce motivů a vrstev národní mytologie, která nejednou vedla ke sloučení vzájemně si odporujících prvků. Hostýn byl jednak spojován s pohanskými bohy a konkrétně s nikdy neexistujícím bůžkem Hostýnem. „*Kamen tento pochází z dob pohanských; jest to*

²⁹ *Národní listy*. 9. 5. 1868.

³⁰ RAK, Jiří. *Bývali Čechové*. Jinočany: H&H, 1994. 148 s.

³¹ MACURA, Vladimír. Sen o spících rytířích I. In: *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. s. 253-265.

podstavek pohanského bůžka a vidět na něm starožitnost, na kteréž se od kamenického mistra nic nezměnilo, by kamen ve svém původu zůstal.“³² Na druhé straně vrch představuje tradici působení sv. Cyrila a Metoděje, kteří tyto pohanské bohy vypudili. Ještě významněji je ale Hostýn spojován s mariánským ochranným kultem, kdy podle pověsti Marie seslanou bouří odehnala Tatary obléhající Hostýn a zachránila tak lid, který se na vrcholu ukrýval: „*Rolníci od posvát. Hostýna přivezou bratřím Čechům do základův národního divadla též velký kámen z lůna posvátného Hostýna, kdež národ český slavil své vítězství nad Tatary. Na kamenu tom památném vyryta budou slova písne Rukopisu královského: Mrskát' poroba Hospodinu.*“ Ve zprávě Moravské Orlice navíc vidíme, že Rukopisy, a předně ten Královédvorský, byl součástí a pramenem pro utváření obrozeneckého vnímání národní historie. Z Hostýnu přivezli s kamenem do Prahy také posvátnou vodu v *Královském Rukopisu oslavovanou, aby k maltě upotřebena byla.*³³ Na tomto příkladu je opět patrná tendence k sakralizaci Národního divadla demonstrována pomocí „posvátných“ předmětů a „posvěceného“ materiálu určeného ke stavbě této budovy, což podtrhuje její funkci jako národního „chrámu“ umění.

S cyrilometodějskou tradicí souvisí cihla, kterou do základů divadla poslali obyvatelé Podivína, kde se nachází křtitelnice, ve které údajně křtíval sv. Cyril. „*Ze země i vody studánky, jejíž pramenem slovanský apoštol Cyril praotce naše zasvěcoval učení Kristovu, z posvátné vody a země vypálenou kameninu zasílá sem sesterská naše Morava.*“³⁴

Čtyři kameny byly přivezeny ze Šumavy (Boubín, Svatobor, Prácheň, Domažlice), která představovala pevnou hranici mezi Čechy a Němci, na které podle pověstí probíhaly národnostní boje, a to především na Domažlicku, které mělo být poseto bojišti, kde prohrávala německá vojska.³⁵ „*Základní kámen z bojiště domažlického. Kámen tesaný, a co známkou krve u Domažlic prolité, červenou barvou natřený...*“³⁶ Tato představa o šumavské „pevné vlasti hrázi“ ovšem nebyla podložena žádnými historickými fakty. Dnešní historiografie dokonce pochybuje o existenci nějakých podobných bitev na tomto území. V té době se ale spíše než o historickou věrnost, dbalo na funkci, kterou tyto představy plnily, a to bylo stmelení národa přesvědčením o společné slavné minulosti, poskytování vzoru pro současnost a budoucnost a vymezení národa proti nepřátelům, v tomto případě Němcům.³⁷

Podle původního plánu měl být základním kamenem pouze jeden, a to z Řípu, do něj měla být vložena i pamětní schránka. Nadšení občané se ale přihlásili s kameny i z jiných míst, a tak se rozhodlo o základu sestaveném ze čtyř kamenů – řípského,

---

³² Moravská Orlice. 15. 5. 1868.

³³ Tamtéž.

³⁴ Národní listy. 17. 5. 1868.

³⁵ MAUR, Eduard. *Paměť hor* [přednáška].

³⁶ Národní listy. 15. 5. 1868.

³⁷ MAUR, Eduard. *Paměť hor* [přednáška].

radhošťského, žižkovského a blanického. Kamenů ale stále přibývalo a nebylo možné a ani vhodné tuto iniciativu utlumovat. Některé ale přece jen byly výborem odmítnuty, jako kámen z Příbyslavi, kde zemřel Jan Žižka. Ten sice připomínal národem uctívaného hrdinu, ale jeho smrt logicky nebyla součástí kultu, který jej uctíval jako vítězného a nesmrtelného vojevůdce. Z toho je patrné, že výběr míst a jim prisuzovaný význam nebyl zdaleka náhodný. Konečný výběr sakralizovaných míst, ze kterých byly použity kameny do základu Národního divadla a následně i promyšlený výběr míst, kde se v příštích měsících a letech konaly tábory lidu, a předně významy těmto místům přiřčené, byly výraznými činiteli při utváření novodobé národní topografie.

Kolik základních kamenů nakonec dohromady skutečně bylo, to už dnes nevíme. Nevíme ani, kolik jich bylo přítomno při slavnostním poklepu na staveništi³⁸ a ani které z nich to byly. „*Pamětní kamenové, kteříž z rozličných míst v Čechách a na Moravě do základův národního divadla věnování byli, budou ve zvláštním sklepení v základech uloženi, tak že bude k nim přístup vždy volný. Nápisý na kamenech, jež svědčí odkud pocházejí a rozličná hesla k nim připojená, budou vyzlacena.*“³⁹ Mimo již zmíněné kameny jsou ve sklepení odkryty také kameny z Chrasti u Chrudimi, Záhlinic (dnes součást města Hulína), Buchlova, Branek u Náchodu, Zlatého koně u Koněprus, Lipníku nad Bečvou (hrad Helfštýn) a dva kameny z Vyšehradu.

Aby nebyl žádný ze symbolických kamenů upřednostněn, tak ten, který byl určen pro samotný akt poklepu, byl z Louňovic nedaleko Prahy a žádnou symboliku v sobě neskrýval. Jeho výběr byl ryze praktický, dal se nejlépe opracovat, což bylo zapotřebí k vytvoření prostoru pro pamětní schránku zasazenou dovnitř kamene.

Průběh slavnosti

Sestavení programu měl na starost slavnostní výbor, ve kterém byli Karel Sladkovský, Vítězslav Hálek, Karel Bendl, Servác Heller, Petr Maixner, Miroslav Tyrš, Josef Barák, Eduard Grégr, Antonín Čížek, a další.

Při sestavování programu a přípravě jeho částí využíval slavnostní výbor podobných klíčů a postupů, jaké byly patrné při výběru památných základních kamenů. Historismu, alegorie, symboliky, teatrality a patosu, který se projevoval nejvýrazněji v literární (resp. řečnické) složce slavnosti. Historismus vnikal do většiny životních projevů. Psala se historická literatura, vznikala dramata a opery na historický námět, malíři malovali historické scény. Historizující princip nabízel jiný úhel pohledu. Zobrazení přítomnosti a budoucnosti alegorií minulosti. „*Cokoli nebylo historické, vzbuzovalo pochybnost, podezření, ne-li přímo odpor, neboť uráželo citlivost a obraznost*“

---

³⁸ Karel Sladkovský ve slavnostní řeči (otištěné 17. 5. 1868 *Národními listy*) zmiňuje šestnáct kamenů, ale skutečný počet byl možná vyšší. Jiné zdroje se v počtu kamenů rozcházejí, nebo jej nezmiňují vůbec.

³⁹ *Pražský denník*. 26. 5. 1868.

*této romantické doby, jež se utíkala do veliké a půvabné minulosti, hledajíc bezpečné opory na cestě k nové životní epoše, jejíž velkolepé dění vytušovala.*⁴⁰

Zásadní ráz slavnosti byl vytvořen v symbolické koncepci. Od počátku příprav stavby Národního divadla neznamenal budova jen místo kulturního dění, ale od počátku byla symbolem. Společně se stavbou divadla, jako by byl stavěn i český stát. I využití historizujícího principu bylo symbolické. Co bylo historické, bylo symbolem dávných lepších časů, starého řádu a jistot. A tak byla přijímána i idea českého historického státního práva. Zobrazovány byly jen takové historické události, epochy a osobnosti, které byly v souladu s národní ideologií, bez ohledu na to, že si v dějinných souvislostech mohly vzájemně odporovat (viz základní kameny). K zobrazení historických hodnot a ideálních představ národa byla během Slavnosti používána alegorie, díky níž bylo možné tyto abstraktní představy zobrazit nepřímo pomocí obrazů a symbolů. Jako například panslavistickou myšlenku v monumentální soše Slavie (viz regata na Vltavě).

Do proslovů a slavnostních výroků se hojně vkládal patos. Ale nikoli v jeho dnešním pejorativním významu. 19. století bylo dobou proslovů, které nutně patos obsahovaly. Byl jejich neoddelitelnou součástí a přirozeností. A během Slavnosti, k lidu zjitřeném událostmi, patos promlouval hlasem naléhavosti a naděje. Češi věřili, že jim konečně a opravdu nastává éra svobody, a tuto víru podněcovaly právě patetické proslovy řečníků.

Slavnostní výbor rozdělil slavnost do tří dnů:

15. května se v předvečer hlavního dne slavnosti konala *regata na Vltavě*. Plavba s bohatým osvětlením pochodní, lampionů a ohňostrojů.

16. května dopoledne se konal velkolepý *slavnostní průvod* Prahou, zakončený na místě staveniště Národního divadla, kde došlo k samotnému *poklepu na základní kámen*. Odpoledne byla připravena *slavnost na Letné*.

17. května byla v Novoměstském divadle velká hudební Akademie sjednocených československých spolků s účastí až 2 000 zpěváků, a odpoledne završila celé tři slavnostní dny *hostina na Žofíně*.

Mimo to byl každý den Slavnosti také program v Novoměstském a Prozatímním divadle. Z něj nejvýznamnější byla premiéra opery Bedřicha Smetany „Dalibor“ s libretem Josefa Wenziga, která se konala v sobotu 16. května v Novoměstském divadle. Předcházela jí předehra Josefa Jiřího Kolára „Věštba Venušina“, složená přímo pro tuto příležitost. Především obraz budoucího Národního divadla, který se objevil na konci předehry sklidil velký úspěch, a proto byla uvedena znovu v neděli jako předehra „Drahomíry“ Jindřicha Böhma s hudbou Karla Šebora.

---

⁴⁰ BARTOŠ, Jan. *Národní divadlo a jeho budovatelé: Dějiny Národního divadla, 1. Díl*. Praha: Sbor pro zřízení druhého Národního divadla, 1933. s. 201.

Večerní regata na Vltavě

Večerní program před hlavním slavnostním dnem patřil regatě na Vltavě. Její koncepci vytvořili Miroslav Tyrš, předseda pražského Sokola, jehož členové byly také hlavními účinkujícími, který vymyslel její ideový ráz, a Petr Maixner, zodpovědný za výtvarnou formu. Promyšlená dramaturgie regaty byla úvodem celé Slavnosti, a alegorickým způsobem vyslovila její vnitřní význam.

Dějištěm regaty byl úsek Vltavy mezi Žofínským a Střeleckým ostrovem, od Řetězového mostu (most Legií) k jezu u mostu Kamenného (Karlova) na který vyjelo množství lodiček ozdobených barevnými lampiony a mezi nimi několik velkých lodí s diváky, Sokoly a hudbami na lodích – *musica navalis*⁴¹. Světelnou slavnost zahájily výstřely z mozdíků, které doprovázelo postupné rozsvěcování pochodní na nábřežích a ostrovech. Loďky osvětlené barevnými lampiony postupně obklopily velké lodě plující uprostřed za zvuků hudby a zpěvu vlasteneckých písní. Diváci byli rozestaveni po celé délce nábřeží mezi oběma mosty, které byly taktéž plné, další zaplnily ostrovy a loďky jim určené. „*Hudba, zvuky písní vlasteneckých zvýšily nadšení krásných těch okamžiků; pravé vlnobití hlasův lidských rozlehlo se z velikého moře lidí na břehách, ostrovech i na vodě; volání „na zdar“ a „sláva“ nebralo konce.*“⁴²

Ohňostroje a *musica navalis* nebyly jedinými složkami slavnostní regaty. Organizátoři do jejího průběhu zasadily tři obrazy, které díky večerní hodině a práci s osvětlením využívaly momentu překvapení. Každý navazující obraz svým sdělením doplňoval obraz předchozí a povyšoval jej na vyšší hierarchickou úroveň. Jako první se na průčelí Prozatímního divadla objevil hořící královský český lev, sestavený ze světelných trubíc instalovaných pražskými plynárenskými montéry. Druhý obraz se objevil uprostřed řeky na velké lodi, kde byly v trojhranu kolem sebe osvětleny znaky Čech, Moravy a Slezska. Nad nimi byla obrovská svatováclavská koruna, která je spojovala v jeden celek, jako Země Koruny české. Symbolika českého lva, reprezentujícího České království, tak byla povýšena o rovnocennost a jednotu všech zemí historicky k němu náležejících. Třetím obrazem byla za doprovodu ohňostroje ozářená obrovská (více než sedmimetrová) bílá socha Slavie, umístěná v cípu Střeleckého ostrova, která reprezentovala jednotu všeslovanskou, bratrsky spojujíc české země se všemi ostatními slovanskými národy.

Slavnostní průvod

Slavnostní průvod dne 16. května zakončený poklepem na základní kámen Národního divadla na jeho staveništi byl vrcholem programu celých oslav. To byla událost, ke které směřovaly dlouhé přípravy všeho lidu a na kterém se bez rozdílu

---

⁴¹ Hudby na lodích patřily tradičně k oslavám sv. Jana Nepomuckého. Od roku 2014 se v Praze každoročně koná slavnost NAVALIS, navazující na tuto tradici. V roce 1868 byla *musica navalis* odkazující k svatojanskému svátku spojena se Slavností Národního divadla.

⁴² *Budivoj.* 21. 5. 1868.

účastnil skutečně celý národ. Koncept a pořádek průvodu, ve kterém jednotlivé skupiny procházely vytýčenou trasou, sestavili František Kolár a Karel Frič. Velkou část v něm zabíraly skupiny živnostníků (více než 70 skupin), kteří způsobem svému řemeslu vlastním, se formovali do promyšlených uspořádání, nezřídka doprovázených alegorickými vozy či živými obrazy demonstujícími své profese.

Hlavním klíčem byl historizující princip. Ten určoval charakter celého průvodu a byl symbolickým vyjádřením smýšlení celého národa ovládaného historickou státoprávní ideou. Konkrétní projevy můžeme sledovat na příkladu průvodu řezníků, kteří vedli celý průvod živnostníků. Dalším je volba kostýmů a zobrazení významných historických postav. V tomto případě byli řezníci oblečeni jednotně do staročeského řeznického kroje. Přes rameno nesli řeznické sekery, zhotovené podle staročeských řeznických seker ze 13. století. Historickou postavou v průvodu byl rytíř ze 13. století nesoucí švédskou korouhev, která měla být připomínkou jejího dobytí pražskými řezníky při obléhání Prahy Švédy.

Do průvodu řezníci zařadili také předměty významné pro jejich cech. Dva řezníci ustrojeni do kostýmů panošů z doby Jana Lucemburského nesli starodávnou pergamenovou knihu obsahující svobody a práva cechu řeznického, která jim byla udělena a postupně stvrzena od všech dávných českých králů. Další dva stejně oděni nesli velký památný klíč darovaný řezníkům od Jana Lucemburského za to, že mu prosekáním brány, umožnili volný vjezd do Prahy. V průvodu byly připomenuty historické události, které v dobovém vnímání dokládaly zásluhy řezníků za český stát, a které měly být alegoricky demonstrací jejich odhodlání postavit se za český stát i nyní. Stejně jako u základních kamenů, i tady se s dějinnými fakty pracovalo selektivně a jejich významy jim byly přikládány ve prospěch ideových cílů.

Podobné uspořádání průvodu měli také sládci a sladovníci. I oni zvolili staročeský sladovnický kroj. Přes ramena nesli tak zvané „splavce“ (sekerky na dlouhých topůrkách, jakými se prosekává led). V jejich průvodu se objevil patron sládků, brabantský král Gambrius, jako *pozůstalost dávných lepších dob v společenstvu pražských sladovníků*, i naděje navrácení těchto časů.

Z dalších je dobré zmínit zlatníky a stříbrníky, kteří ve svém průvodu využili jim uděleného historického práva, a nechali si do pochodu bubnovat na univerzitní bubny, kterých se jinak užívalo jen při doktorských promócích.

S nejvýraznějšími alegorickými vozy jeli mlynáři, typografové a jircháři. První z nich na voze táhli funkční model mlýna, na kterém během průvodu mleli pšenici a žito a umletou mouku pak v kornoutech rozdávali obecněmu. Také typografická beseda měla v průvodu zařazený vůz s tiskařským lisem, na kterém dva tiskaři tiskli básně *Ke dni 16. května 1868* a rozdávali je davu. Jircháři projížděli s vozem, na kterém byl živý obraz jejich řemesla. Uprostřed na bidle visely vydělané kůže, kolem kterých stáli jircháři s družičkami. Nad celým vozem čněla korouhev z vydělané kůže.

Prapor, a často ne jeden, byl součástí každé skupiny. Vyjadřoval jejich příslušnost k spolku či cechu pod jehož praporem vystupovala. Provedení praporů většinou souviselo se zaměřením spolku, nebo řemeslem živnostníků. Třeba pozlacovači a zlatotepci měli prapory v podobě štítů zdobené zlatem a stříbrem. Důležitou součástí byly také znaky – spolkové a státní, a barvy na něm zastoupené, používané nejen na praporech, ale také na odznacích, které měli připnuté na prsou. „*Dočetli jsme se, kterak páni patronové naší pokladny ústřední otcovsky pečují o nás dělníky české. Nemohouce nám zabránit, abychom s praporem vytáhli ku slavnosti národa svého, hledí nám na prapor ten přilepit německou trikoloru! Dělníci čeští, zdaž snesete takovéto potupy strojené národnosti naší? Kdo z Vás s poctivým srdcem českým mohl by vstoupit pod prapor, na němž by se pyšnily cizácké barvy Německva? Jménem své cti národní ohražujeme se proti takovému pohanění, jímž cítíme se uraženi až do hlubin prsou svých a prohlašujeme tímto, že pod takovým praporem my poctiví dělníci čeští nikdy se neshromáždíme, že takovou urážku národa našeho nikdy nestrpíme! Naše barva: červená a bílá!*“⁴³

Jelikož poslední velký všeobecný důvod k použití praporů byl v roce 1836 při korunovaci Ferdinanda V. českým králem, většina z nich neviděla přes třicet let světlo světa. Slavnost byla pro mnohé spolky, živnostníky apod. důvodem, nechat opravit starý nebo vytvořit zcela nový prapor. S tím byly spojené i slavnosti svěcení praporů, kterých tedy v době před slavností přibýlo a staly se dalšími malými slavnostními předehraními. 14. května uspořádali slavnost svěcení pražští studenti, kteří pro příležitost Slavnosti nechali vytvořit nový prapor Akademického čtenářského spolku, pod kterým se Slavnosti zúčastnili. I oni v průvodu představili významné historické studentské osoby, a to z dob husitských, z dob třicetileté války, ze studentské legie z roku 1848 a ze spolku „Slavie“⁴⁴.

Každou skupinu doprovázela také hudba, ať už sestavená přímo z členů, nebo sjednaná z jiných spolků. Hudba byla významnou součástí celé Slavnosti, a také dotvářela slavnostní ráz průvodu. Celý průvod byl přehlídkou starobylých a historických krojů a kostýmů na počest dávným dobám, kdy měly Čechy ještě svébytné postavení, nebo kdy se o ně přinejmenším zasazovaly (viz kostýmy studentů). Každý kroj doplňovaly odznaky – státní nebo cechovní – se stuhami v národních barvách, a tedy červené a bílé, případně v barvách slovanské trikolory – bílá, modrá a červená. Byly demonstrací národní sounáležitosti a slovanské jednoty.

Kolem trasy, kterou průvod procházel byly ulice náležitě vyzdobeny. Pouliční lampy byly v některých místech nově natřeny a mezi nimi přes ulici visely zelené girlandy z chvojí. Z oken v ulicích visely červeno-bílé prapory, které stejně tak vlály na věžích a branách. Jelikož se průvodu účastnilo více než 2 000 koní, ulice byly po celé délce, kudy průvod procházel, posypány pískem. V místech, kde to prostor umožňoval,

---

⁴³ *Národní listy*. 2. 5. 1868.

⁴⁴ Spolek Slavia byl založen akademiky roku 1848, aby v Čechách hájil slovanské myšlenky. Jeho účelem bylo zejména pěstovat slavistiku, propagovat ve studentstvu slovanskou vzájemnost a české národní myšlenky, cvičit se v řečnictví, ale dokonce i v tělocviku. Společnou známkou členů Slavie byl slovanský kroj a konfederatka (čtyřrohá polská čepice). Spolek byl zrušen v roce 1849 vyhlášením stavu obležení.

byly vybudovány zdobené tribuny pro diváky ověšené chvojím a červeno-bílými prapory, poříčská brána byla za tímto účelem z hlediska bezpečnosti opatřena zábradlím. Mimo tribuny a chodníky měli diváci možnost pronajmout si na dobu průvodu okno v některé z příslušných ulic, ze kterého bylo na průvod dobře vidět. Například jedno okno v Národním muzeu bylo pronajímáno vždy pro sedm osob, přičemž v prvním patře stálo místo v něm 10 zlatých, v druhém patře pak nájemce zaplatil 6 zlatých.⁴⁵

Když průvod dorazil na staveniště (trvalo asi hodinu a půl, než celý přešel), postupně zaplnil připravené tribuny postavené kolem utvořeného čtyřhranu, přilehlé ulice a nábřeží, na vrcholu prvního oblouku řetězového mostu byla údajně také vybudována tribuna⁴⁶, a dokonce *i na střechách a na stromech hledali lidé vyhlídku na staveniště*⁴⁷. Čtyřhran ohraničený tribunami byl lemován z každé strany devíti červenobílými sloupy, které převyšovaly okolní budovy a ze kterých vlály taktéž červenobílé prapory. V čele čtyřhranu u Ferdinandovy (dnes Národní) třídy byl přímo nad základním kamenem (z Louňovic) slavnostně ozdobený stan s jeřábem, jehož pomocí byla, po uložení pamětní schránky do vyhloubeniny v kameni, na tento kámen spuštěna jeho vrchní část. Ze stanu, na kterém byly vyobrazeny znaky Čech, Moravy a Slezska a na vrcholu svatováclavská koruna, vedl červený koberec do středu čtyřhranu k bílému stolu, na němž ležela Josefem Mánesem malovaná zakládací listina. Po podepsání listiny členy výboru a těmi, kteří byli pověřeni poklepem na základní kámen, byla obřadně uložena do kovové skříňky, a ta byla následně vložena do otvoru v kameni spolu s dalšími předměty. Mezi nimi byla slavnostní brožura, výtisky jednotlivých českých časopisů (některé byly vydané přímo k tomu účelu), různé druhy peněz (které tehdy v Čechách platily), dějiny českého divadla sepsané jednatelem výboru a podepsané všemi jeho členy, divadelní plány, seznam příspěvků, slavnostní řeč Sladkovského, a dokonce několik relikvií připomínajících Husův pobyt v Kostnici: „*Do základního kamena divadla národního daroval p. Frant. Stulík z Budějovic tři paměti Husovy, jež sám byl roku 1855 v Kostnici si opatřil a o jichž pravosti nelze pochybovat. Je to: Kousek kamena, jenž sloužil Husovi za sedátko v žaláři klášterním v Kostnici; kousek kamena, na kterémž stál Hus v kostnickém hlavním chrámu zastáváje svou při před konciliem; posléz kousek malty z komory, v níž Hus poslední strávil noc před upálením svým.*“⁴⁸, apod. Celá jižní tribuna byla vyčleněna zpěváckým spolkům (dohromady asi o 3000 členech), kteří během ukládání pamětních předmětů přednesli slavnostní kantátu, k této příležitosti složenou Karlem Šeborem. Následně vystoupil dr. Karel Sladkovský a pronesl slavnostní řeč. „*Řeč Sladkovského, lyrická a pathetická, přetížená stylistickými ornamenty a barevnými obrazy, vyjadřovala výmluvně lyrické rozechvění, dekorativní obřadnost a hrdinský pathos symbolické slavnosti.*“⁴⁹ Ve své řeči zmínil útrapy českého národa a jeho útisk až k hranici ohrožení, který se odehrával po bitvě na Bílé hoře. Ještě před necelým čtvrtstoletím byl český národ na

⁴⁵ Pražský denník. 5. 5. 1868.

⁴⁶ Pražský denník. 16. 5. 1868.

⁴⁷ Moravská Orlice. 20. 5. 1868.

⁴⁸ Budvoj. 21. 5. 1868.

⁴⁹ BARTOŠ, Jan. *Národní divadlo a jeho budovatelé: Dějiny Národního divadla, 1. Díl*. Praha: Sbor pro zřízení druhého Národního divadla, 1933. s. 216.

vyměření. A zásluhy za zachování české řeči přisoudil divadlu. „*Divadlo bylo posledním opatrovatelem zmírajícího i bylo první posilou pozdravujícího se národa našeho. Toť nejvážnější a nejdojemnější význam, jež divadlo má pro národ náš a jakéhož nemá pro žádný jiný národ na celém světě. Toť posvátný onen význam, v kterémž mezi všemi ostatními národy na světě jen národ náš divadlo své nazývati může divadlem národním.*“ Tím divadlo označil za nejvěrnějšího sluhu národní myšlenky a zasvětil tak jeho stavbu národnímu poslání. Vytvořil patetickou legendu národního divadla, která rezonovala v celé společnosti po dlouhou dobu, a možná stále rezonuje i dnes.

Následovaly poklepy na základní kámen, kterými bylo pověřeno čtyřiaadvacet významných českých a moravských osobností. Tato část slavnostního programu prošla od jeho uveřejnění až do dne konání Slavnosti velkými změnami. Výbor ve svém provolání „Čechové! Rodáci!“ představil první podobu programu spolu se jmény osobností pozvaných k poklepu na základní kámen. Seznam oslovených osob čítal čtrnáct jmen a na prvním místě to byl Jan Evangelista Purkyně, který jako *nejstarší svědek národního rozvoje a znovuzrození*⁵⁰, měl poklepat ve jménu národa. Čeští studenti s uveřejněným programem nesouhlasili, a dokonce sepsali petici s 830 podpisy. Studenti v ní žádali Výbor, aby J. E. Purkyně poklepal na základní kámen jménem studentstva a jménem vědy. Další výtkou byla absence Františka Palackého, kterého vnímali jako otce vlasti a největšího buditele a budovatele národní identity, a tedy jako nejpopovolanějšího reprezentanta ve jménu národa. Mezi pozvanými obecně chyběli staročeši, coby političtí odpůrci mladočechů, kteří byli momentálně ve vedení Sboru, a proto se český lid obracel na Výbor s výtkami na „stranickost“ programu. „*Národní Pokrok se táže, proč „důvod stáři“ nerozhodoval také u jiných zástupců k slavnosti povolaných, proč intendant divadla p. dr. Rieger co takový pozván nebyl a proč zejména na divadelní personál se zapomnělo, jemuž by pp. J. Jiří Kolár neb B. Smetana důstojnými byli zástupci.*“⁵¹ Četnými útoky na ustanovený „stranický“ program byl Výbor donucen přikročit ke změnám, protože *mnozí spolkové pro jednostrannost jeho vůbec se nehodlají v národní té slavnosti účastniti*⁵² s argumentem, že Slavnost položení základního kamene by měla být slavností celého národa, a ne jedné strany. Přesto stavbu Národního divadla provázely politické spory a střety mezi staročechy a mladočechy, kteří ji i v příštích letech nezdřídka využívali jako prestižní politickou záležitost, a už Slavnost kladení základních kamenů se málem stala takovou záležitostí, ze které by profitovala jen jedna strana.⁵³ Národní divadlo a s ním spojená Slavnost kladení základního kamene ale měla být přeci jen svátkem opravdu celého národa a reprezentovat jej jako jednotný a soudržný celek. Tak také byla prezentována, ačkoliv ve skutečnosti se tato jednota pomalu začínala rozpadat.

---

⁵⁰ *Národní listy*. 21. 3. 1868.

⁵¹ *Pražský denník*. 21. 3. 1868.

⁵² Tamtéž.

⁵³ KVAČEK, Robert. Společenskopolitické zápasy o národní divadlo v 70. letech 19. století. In: *Divadlo v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1985. s. 26-30.

Mladočeši ve vedení slavnostního výboru nakonec museli ustoupit a Fr. Palacký byl tím, kdo jako první poklepal na základní kámen, při čemž pronesl: „*Ve jménu národa v Čechách a na Moravě jednotného, požehnejž pán Bůh dílu svatyně této, ve které národu českému zjevovati a před oči stavěti se má všeliká mravní pravda a krása.*“ Po něm přistupovaly další osobnosti, a každý poklep provázely patetickým heslem či zvoláním. Mezi nimi byli Fr. Lad. Rieger za české poslance, A. Pražák za poslance moravské, K. L. Klauďy jako purkmistr pražský za česká města, p. Novák jako zástupce měst moravských, již zmiňovaný J. E. Purkyně jménem vědy, J. J. Kolár jménem dramatického umění a B. Smetana jménem dramatické hudby, hrabě J. Clam-Martinić jako předseda českého muzea, zástupci významných českých a moravských spolků Umělecké besedy, tělovýchovného spolku Sokola, zpěváckého spolku Hlaholu a moravského zpěváckého spolku, literárního spolku Matice, průmyslového spolku Merkuru nebo dělnického spolku Oulu, zástupce okresních zastupitelstev a zástupce zvlášť za moravské a české obce, farář Arnold jménem všech českých a moravských měšťanských besed, T. Novotný jménem českých záložen, posledními byli architekt Národního divadla J. Zítek, jeho stavební mistr Fr. Havel a nakonec předseda slavnostního divadelního výboru Ferdinand Urbánek.

Posledním poklepem slavnost položení základů národní budovy, jakož i základů národního uvědomění a státu, skončila a veškeré shromáždění zapělo písně „Kde domov můj“ a „Moravo, Moravo!“.

Slavnost na Letné

„Vážnost a nadšení, s nimiž lid dopolední slavnosti se zúčastňoval, přešly v bujarou radost, která rázem rozproudila se myslmi a rozjařila myslí všech, jakmile naposled dopadlo kladivo na základní kámen, aby odpoledne přeskočila na pole prostonárodního humoru.“⁵⁴

Hned po ukončení slavnostního průvodu se davy lidu přesunuly na Letnou, jejíž prostranství bylo upraveno k odpolední slavnosti. „*Dělnický spolek Oul, jenž s několika sty členy a s hudbou na Letnou vytáhl, se tam v pravém táboru rozložil.*“⁵⁵ Na letenských pláních byly postaveny dvě tančírny ozdobené girlandami z chvojí, stánky s občerstvením, a především výčepy předních českých pivovarů, různé střelnice, divadélka pro loutková nebo pantomimická představení, kolotoče, houpačky a mnoho stanů, které mohli účastníci využít po svém. „*Že veškeré místnosti ozdobeny byly četnými červenobílými praporečky rozumí se samo sebou.*“⁵⁶ Mimo to se celý prostor zaplnil kejklíři, provazolezci a dalšími podobnými umělci, kteří bavili účastníky za dobrovolné vstupné, a vedle nich hudebními a zpěváckými spolky, které pokračovaly ve slavnostní atmosféře uplynulých dnů zpěvem vlasteneckých písní. Ke slavnosti například dorazil také purkmistr K. L. Klauďy. „*Všechna etiketa se rozprchla, kastovní pýcha a stavovské*

⁵⁴ HELLER, Servác. *Jubileum velké doby*. Praha, 1918. s. 50.

⁵⁵ *Pražský denník*. 18. 5. 1868.

⁵⁶ *Národní listy*. 17. 5. 1868.

rozdíly otřely se cestou do kopce, a na prostory belvederské vcházeli pouzí Čechové, venku zůstávají tituly, hodnosti, řemesla i zásluhy, tak jako mahomedáni do mešity vcházejíce i z parádních střevíců se vyzouvají.“⁵⁷ K dopolednímu reprezentativnímu programu vytvářela slavnost na Letné kontrast v podobě všelidové veselice využívající karnevalový princip. Vysoké vystřídalo nízké, stavovské bariéry se rozpadly a český národ se tak sjednotil ve společném prožívání veselí. Slavnost na Letné trvala až do pozdních nočních hodin, kdy ji zakončil slavnostní svatojanský ohňostroj v podobě růží vypálený a množstvím raket provázený.“⁵⁸

Slavnostní hostina na Žofíně

K završení celé Slavnosti a k prohloubení vztahů mezi slovanskými národy byla v neděli na Žofíně uspořádána hostina pro bezmála pět set osob, z nichž velká část byli hosté z různých koutů zemí koruny české i mimo jejich hranice. Sešli se zde významní zástupci slovanských národů z Ruska, Slovenska, Slovinska, Chorvatska, Srbska, Haliče, Lužice a dalších zemí. Celá hostina byla provázena řadou proslovů, v nichž každý z řečníků připil ve prospěch slovanské, příp. české myšlenky. Zazněly přípitky na počest Františka Josefa I., na slávu svatováclavské koruny a Prahy. Připíjelo se svornosti českého národa, bratrskému svazku zemí koruny české i vzájemnosti, solidárnosti a jednotě všech Slovanů a oslavovali se Češi coby pěstovatelé oné všeslovanské vzájemnosti. Připíjelo se na pokrok k osvětě, která znamená budoucnost, na zdar slovanského i českého národního umění a kultury. Bylo připíjeno blízkému vítězství boje českého i slovanského, českému státnímu právu, které mezi všemi Slovany mělo nejpevnější základy a v očích všech i největší naděje na úspěch. K Čechám se vzhlíželo jako k vůdci všeho Slovanstva, který měl být vzorem a příkladem ostatním národům.⁵⁹

Mezi všemi bych zde zmínila řeč Slováka Josefa Miloslava Hurbana, který vyslovil myšlenku, jejíž odraz byl dobře patrný i v průběhu celé Slavnosti, a to myšlenku spojitosti divadla a historie. „*Náš Palacký je zde pravá koruna svátků a slavností těchto našich! On nám historii i tohoto velikého dne včerejšího netoliko slovem živým, ale osobou svou slavně představuje. [...] Vám z duše přeji, aby divadlo toto Vaše historie Vaší věrným bylo stavitelem a živitelem! Kde lépe pokvetou znovu zašlé věky slávy před očima pozdějšího potomstva než zde!*“⁶⁰ Význam české historie, a hlavně jejího nalezení a uvědomění, spojeného s osobou Palackého vyzdvihoval ne jeden řečník. Purkmistr K. L. Klauďy připil dokonce přímo na zdraví tohoto „*dělníka na poli národa*“: „*Za to vše, co národ tento povzneslo a vzkřísilo, jsme povinni muži tomu, který nám odkryl naši minulost, a proto Sláva Palackému.*“⁶¹ Ještě za života se Palacký stal idolem a hrdinou národa. Svědčí o tom i okázalost a pozornost, jaká byla záhy po Slavnosti věnována oslavám jeho jubilea, které se staly další národní manifestací. Lidé do jeho osoby vložili obraz veškerého národního pokroku posledních let. Zvolili si jej za předmět uctívání,

⁵⁷ HELLER, Servác. *Jubileum velké doby*. Praha, 1918. s. 50.

⁵⁸ *Pražský denník*. 18. 5. 1868.

⁵⁹ *Světlozor*. 22. 5. 1868.

⁶⁰ *Národní listy*. 19. 5. 1868.

⁶¹ Tamtéž.

kterému brzy postavili i památník v podobě sochy. To byl další obraz doby. Vytváření národních hrdinů, ke kterým by lid mohl vzhlížet. I v žofínském sále byly vystaveny busty Palackého i Fr. Lad. Riegera, při této příležitosti ozdobené květinami, stejně jako celý sál, ve kterém navíc visely červeno-bílo-modré draperie a girlandy ze zeleného chvojí.

Hostině byla přítomná i kapela. Pro zajímavost byl v novinách zveřejněn i jídelní lístek hostiny, který obsahoval tato jídla: *Polívka ze zelenin, losos s omáčkou majonezovou, svíčková pečeně s garniturou, zvláštní míchané zadělávané s lanýži, pečený daněk s kompotem, pečené husičky se salátem, anglický pudding se chaudeau, smíšené mražené, smíšené pokroutky a dorty. Vína jsou červená, bílá a šampaňská, jež zvláště se platí.*⁶²

Po slavnosti

Slavnost kladení základního kamene oficiálně ukončila slavnostní hostina. Ale ještě dlouho byla uchovávána v živé paměti. Dobový tisk ještě týdnů po skončení zveřejňoval články popisující průběh Slavnosti a podával zprávy o ohlasech, jaké vyvolala. Dlouho přinášely *Národní listy* četné telegramy ze zemí, které podporovaly českou státoprávní ideu. Než začaly stavební práce, staveniště divadla bylo ještě několik dní od Slavnosti přístupné návštěvníkům, kteří se chtěli zblízka podívat na základní kameny.

Pro uchování vzpomínky na pravděpodobně největší národní slavnost 19. století bylo vyrobeno mnoho zvláštních pamětních předmětů. „*Na staveništi se prodávali hojně rozličné pamětní medailony, na nichž plán budoucího divadla vyryt byl, dále vyobrazení divadla a jeho popsání, jakož i přehled slavnosti při zakládání kamene.*“⁶³ Například pamětní mince, na které byl z jedné strany vypouklý obraz národního divadla a z druhé strany v lipovém věnci nápis „*Slavné položení základního kamene divadla národního v Praze. Dne 16. května 1868.*“ Ještě před začátkem Slavnosti vyšlo také několik příležitostných spisků, určených především přichozím hostům. Například brožura s názvem *Upomínka na slavnostní položení základního kamene k velikému národnímu divadlu českému v Praze* obsahovala proslov k národu českoslovanskému, dějiny českého divadla, sestavení všech dosavadních příprav k velkolepé slavnosti a také pořádek slavnostního průvodu, k brožuře byl navíc připojen i Průvodce po Praze. Vydán byl také *Pamětní list k slavnosti založení základního kamene*, který obsahoval pojednání o divadle vůbec, a zvláště pak o tom českém. Dále vyšla brožurka *Národní divadlo v Praze* od M. Zahradnického, která obsahovala i Špindlerovu báseň *na Říp*, recitovanou na památném řípském táboru lidu 10. 5. 1868, dějiny národního divadla a program slavnosti, a jejíž výnos byl věnován národnímu divadlu.

Některé knihy byly vydány i slavnostním výborem. Například *Dějiny velkého národního divadla v Praze, od prvních počátků až do kladení základního kamene*

---

⁶² *Pražský denník*. 15. 5. 1868.

⁶³ *Pražský denník*. 18. 5. 1868.

sepsané Karlem Vitem Hofem, který ve Sboru působil jako účetní. Dále kniha, ve které je celá Slavnost popsána Servácem Hellerem *Národní slavnost položení základního kamene k národnímu divadlu v Praze dne 16. května 1868*. Samostatně vydaná byla i *Řeč dra. Karla Sladkovského při slavném položení základního kamene národního divadla v Praze dne 16. května 1868*. Kniha Serváce Hellera doplněná o další kapitoly popisující dobu po Slavnosti byla znovu vydána při příležitosti 50. výročí od jejího konání v roce 1918 pod názvem *Jubileum velké doby: obraz našeho národního rozmachu před padesáti lety: založení Národního divadla roku 1868, vydání první státoprávní deklaraace českých poslanců a její politické účinky*.

Mimo knihy a pamětní mince se prodávaly i obrázky a fotografie návrhu budovy Národního divadla. „*Také na šátkách a rozličných látkách jest vyobrazen. Plánů těchto se vyprodává v těchto dnech ohromné množství, an skoro každý z oněch tisíců hostů a poutníků, kteří k slavnosti založení kamene sem došli, si jej zde na památku kupuje.*“⁶⁴

---

⁶⁴ *Pražský denník*. 19. 5. 1868.

Závěr

Slavnost položení základního kamene k Národnímu divadlu v Praze byla okázalou slavností českého národa. Za pro český národ nepříznivé politické situace poskytovala prostor pro manifestaci českého národního programu. Neúčast vládních a církevních orgánů na Slavnosti podtrhovala její demonstrativní, politický charakter. Stále se ale jednalo především o slavnost divadelní, ačkoliv veškerá její symbolika se propůjčila zároveň potřebám národního hnutí.

Nebylo to konečné otevření Národního divadla, ale právě tato událost, při které byla nejvýrazněji demonstrována česká národní idea. Podíváme-li se na její podobu, nacházíme v ní koncentrovaný obraz obrozenského myšlení. Především postupné vrůstání historického mýtu do každodenního života. Odkaz na slavnou českou historii (připomínaly se jen takové epochy a události, které ukazovaly český národ v pozitivním světle) byl patrný v každém detailu Slavnosti. Na základě své vlastní představy o minulosti, o vlastní národní historii, společnost vykládala současnost (i budoucnost), přičemž tyto představy byly často účelově modifikované směrem k významům, jaké měly nést. Tato skutečnost byla výrazně patrná při výběru základních kamenů. Památné hory a místa, ze kterých byly kameny vyjmuty, pro určitou jejich mytologii, byly tímto aktem obohaceny o novou národní paměť, která jim tím byla přisouzena. K tradovaným mýtům přibyla jejich nová interpretace z pohledu národního obrození, která staré mýty často přetvářela v souladu s aktuálními potřebami národního hnutí. Původní významy se ztrácely za nově vznikající národní ideologií.

Stejně tak budova Národního divadla, do které byla během Slavnosti celá takto utvořená národní ideologie vložena, tím získala svou paměť. Ačkoliv i ta se v průběhu času výrazně proměnila. Dnes už Národní divadlo nesymbolizuje totéž, co před 150 lety. Z odstupu dnešní doby by mohlo být vnímáno jako symbol národního obrození, a s ním spojeného úsilí o emancipaci a pozvednutí českého národa. *„Tak položen základ k chrámu českých umění a posvěcen národem celým za přítomnosti bratří slovanských. Dílo toto jest dílem vpravdě národním, nebo národ sám jediný přispěl dle sil svých k uskutečnění jeho. Avšak ještě nestojí ten pomník českých snah dohotovený, mnohých ještě bude přinést obětí k dohotovení díla pro nás předuležitého.“*⁶⁵

---

⁶⁵ *Budivoj*. 21. 5. 1868.

Použité zdroje

Prameny:

BARTOŠ, Jan. *Národní divadlo a jeho budovatelé: Dějiny Národního divadla, 1. Díl*. Praha: Sbor pro zřízení druhého Národního divadla, 1933. 359 s.

HELLER, Servác. *Jubileum velké doby*. Praha, 1918. 142 s.

Budivoj. 19. 5. 1867.

Budivoj. 21. 5. 1868.

Moravská Orlice. 7. 5. 1868.

Moravská Orlice. 15. 5. 1868.

Moravská Orlice. 17. 5. 1868.

Moravská Orlice. 20. 5. 1868.

Národní listy. 21. 3. 1868.

Národní listy. 29. 3. 1868.

Národní listy. 2. 4. 1868.

Národní listy. 15. 4. 1868.

Národní listy. 30. 4. 1868.

Národní listy. 2. 5. 1868.

Národní listy. 9. 5. 1868.

Národní listy. 15. 5. 1868.

Národní listy. 17. 5. 1868.

Národní listy. 19. 5. 1868.

Pražský denník. 21. 3. 1868.

Pražský denník. 20. 4. 1868.

Pražský denník. 29. 4. 1868.

Pražský denník. 5. 5. 1868.

Pražský denník. 9. 5. 1868.

Pražský denník. 13. 5. 1868.

Pražský denník. 15. 5. 1868.

Pražský denník. 16. 5. 1868.

Pražský denník. 17. 5. 1868.

Pražský denník. 18. 5. 1868.

Pražský denník. 19. 5. 1868.

Pražský denník. 26. 5. 1868.

Světozor. 15. 5. 1868.

Světozor. 22. 5. 1868.

Literatura:

HORA-HOREJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí. Osmý díl. Slavné příběhy a osobnosti druhé poloviny 19. století*. Český Těšín: VIA FACTI. 200. 222 s.

KUPKA, Jiří. Duchovní význam místa a Národní divadlo. In: *Člověk, stavba a územní plánování 4*. Praha: ČVUT, Fakulta stavební, Katedra urbanismu a územního plánování. 2010. s. 74-83.

KVAČEK, Robert. Společenskopolitické zápasy o národní divadlo v 70. letech 19. století. In: *Divadlo v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1985. s. 26-30.

MACURA, Vladimír. Mytologičnost. In: *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. s. 90-115.

MACURA, Vladimír. Sen o spících rytířích I. In: *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. s. 253-265.

MAUR, Eduard. *Paměť hor* [přednáška].

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In: *Cahiers du CEFRES. N° 10, Antologie francouzských společenských věd: Město* Ed. Françoise Mayer, Alban Bensa, Václav Hubinger. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1996. s. 40-63.

RAK, Jiří. *Bývali Čechové*. Jinočany: H&H, 1994. 148 s.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, 690 s.

VEČERKOVÁ, Eva: *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2015, 508 s.